

Колкутіна В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

**СЕМАНТИЧНІ ІНДИКАТОРИ В ЕСЕЇСТИЧНОМУ ТЕКСТІ:
УКРАЇНСЬКИЙ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД**

У статті осмислюються найбільш уживані семантичні маркери-індикатори, лексико-стилістичні засоби впливу, котрі формують есеїстичний стиль письма і мислення знакових англійського та українського публіцистів I половини XX століття: К. Честора та Д. Донцова.

На матеріалі їх творів виявлено, що семантичні індикатори виступають самовираженням авторів, маніфестують стійку позицію митців і передають світ емоцій: потрясіння і героїчного піднесення. Ці емоції включені у структуру свідомості та мислення публіцистів, формують основу концептуального змісту тексту есе, виразно конкретизують явища суспільного життя, викликають відзив у реципієнтів.

На лексико-стилістичному рівні виявлено емотивні концепти у тексті Г. Честертона «Корні світу». Вони реалізуються за допомогою метафори та прямо протилежних, часто алегоричних, оцінних мовних одиниць: петляти у темряві; тихий будинок; чарівна квітка; сильні люди; королівська фортеця, що рухнула; віра; мертва рослина та викликають в інтерпретатора розлогі асоціативні зв'язки і безпосередньо не описують, а передають стан власне іманентного національного буття як людини, так і держави.

Український та світовий есеїстичний дискурс визначається спільними лексико-стилістичними засобами впливу, серед яких домінує експресивний поетичний синтаксис, діалогічність, інтонаційна мелодика; специфічна мова, піднесена, насичена преривними викликами, уривчастими реченнями, риторичними питаннями; вільні асоціації, афористичність, вербалізація емоцій і почуттів у психолінгвістичній формі враження, потрясіння, героїчного піднесення, метафори.

Ключові слова: текст, емоції, лексико-стилістичні засоби, есей, комунікація.

Постановка проблеми. Есеїзм як стиль мислення і письма вповні не усвідомлений і не вивчений досконало суттєвий і вагомий вектор духовної культури. Комунікативна орієнтація налаштовує на вільний, емоційно розкутий, образний виклад важливої духовної або суспільної події, непримирення з ситуацією, що спричиняє до вибуху національно-культурного оновлення. За С. Квітом, це один із двох головних типів синтетичного мислення, якому властиві надзвичайна суб'єктивність, оригінальність думки, інтерпретація, а не опис різноманітного фактажу, відбір присутньої інформації [8, с. 37]. У зв'язку з цим, доречно з'ясувати ті семантичні індикатори, лексико-стилістичні маркери, котрі формують есеїстичний стиль письма і мислення знакових англійських та українських есеїстів I половини XX століття: К. Честора та Д. Донцова. Ми прагнемо відстежити типові онтологічно-екзистенціальні перегуки на змістовому, стильовому та смислово-рідних між ідеями, викладеними в текстах цих публіцистів та тими лексико-стилістичними засобами, які допомагають цим ідеям реалізуватися. У цьому полягає мета нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Семантичні індикатори в есеїстичному тексті актуалізують особистісний стиль мислення й письма того чи іншого автора, сприяють творенню провідних образних концептів і художньої образності, відмежовують психолінгвістичні аспекти сприйняття та розуміння художнього твору і тексту, на онтологічно-герменевтичному рівні увиразнюють його «внутрішні резерви» й підводять нас до думки про ефективність цілісного розуміння поезики як комплексного витвору літературознавства, психолінгвістики, філософії, стилістики, мовознавства і герменевтики.

Внутрішні закономірності взаємодії людини з середовищем, – основний предмет дослідження психології, як правило, спрямований на осмислення чуттєво-емоційного категоріального *світосприйняття* індивіда чи дитини, що найплідніше відбулося у наукових працях Дж. Брунера та Ж.-Ж. Піаже.

Текст – це продукт письма, що відтворює мисленнєву діяльність людини з точки зору психолінгвістики, в якій інтегрувалося *знання про світ* і місце людини у ньому. Сучасна дослідниця

Л.Глоба розширює цю думку і з метою розуміння принципово нового сполучення взаємозв'язків між літературознавчим та психолінгвістичним аналізом доходить висновку, що «психолінгвістика вивчає тексти як цілісність, як «образ світу» автора тексту, який надалі сприймається конкретним читачем за певних об'єктивних та суб'єктивних умов» [3, с. 132].

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, есеїзм викристалізовується завдяки двом складовим: авторові та події. Далеко не кожний бажаний написати есе може подати зразки високохудожнього, проймаючого твору. Це має бути неспокійна, небайдужа, цільна натура, налаштована на діалог та саморефлексію, захоплена предметом обговорення, синкретично поєднувати складові різних форм свідомості [10]. За таких властивостей есей виступатиме самовираженням автора, що розкриває його, маніфестує стійку позицію, незламність переконань і являє собою особливу «дзеркальну» форму світогляду, визначає світ його емоцій. В есеїстичному дискурсі подія має центральне значення, вона назріла, гостроактуальна, своєчасна, злободенна і може мати духовне, суспільне або політичне спрямування. І такою духовною подією, важливим предметом осмислення одного із найнеординарніших і найрезонансних аналітиків ХХ століття, націоналістичного філософа та ідеолога, літературного герменевта Дмитра Донцова став культурний вакуум, «декаданс» в українській літературі. Указана скомплікованість спричиняє появу есеїстичного стилю міркування – яскравого світоглядово-творчого мозаїчного феномену усвідомлення дійсності з метою її вдосконалення.

Динамічний, експресивний, живий, глибоко проникливий у суть суспільно-політичних та духовних явищ тип мислення Д.Донцова, місткий, лаконічно точний (особливо, у ранніх шевченкознавчих працях) і разом з тим, метафорично розгорнутий, наративно насичений, розкутий (виразно – праця «Олена Пчілка») стиль письма, котрому сприяли місткі, влучні, діалогічно-комунікативні риторичні речення, риторичні питання і звертання, – це водночас спосіб його бачення світу, потрактування буття, подій, проблем, свідчення ґрунтового і пильного знання історії, права, літератури, культури, мов, образотворчого мистецтва, музики, політики, філософії, це і вміння виражати свою думку гостро, влучно, часто дотепно: «Що значить утрата трьох основних прикмет правлячої касты? Утрата мудрості – значить дати себе обдурити, утрата шляхетності – значить дати себе

підкупити, утрата відваги – значить дати себе стероризувати. Там, де до такої кастрації духової доводить себе правляча каста, де занепадає її провідницький дух, – там обездушеним, мов у летаргичнім сні, валяється тіло нації – не бачить, не чує, не розуміє, не говорить, не рухається» [6, с. 44]. Есеїстичний стиль мислення й письма Д.Донцова передбачає, що над інформативністю вивищується змістова щільність, що посилює інтерпретаційну потужність художньо-літературних творів, котрі аналізує публіцист, сприяє вільній, легкій, часто поспішній манери викладу думок, які супроводжуються численними відхиленнями від теми та асоціативними ходами.

Очевидно, тут варто згадати онтологічно-екзистенціальні спостереження М. Гайдеггера, В. фон Гумбольдта, Г.-Г. Гадамера про людське тут-буття як про «буття мовне», оскільки мова – це не тільки найефективніший, дієвий спосіб комунікації, не просто знаряддя, що служить для порозуміння, «первинніше благо», а основний компонент, що з'єднує світ й історію, «тільки там, де є світ, є й історія», чим підтверджує той факт, що «людина взагалі є світом» [2, с. 409]. Завдяки мові особистість має шанс стати історичною, вона може сформувати свій спосіб співбуття, а мова як «дім буття» у контексті есеїстичного ступеню вираження думки Д. Донцова трансформується у щось інше, вагомніше – сутнісне національне явище, у «помешкання», яким виступає *світогляд* як «дім» національної людини, основа національного буття, що виникає завдяки «відкритості сущого». Тому мову доцільно розглядати як питома національне слово, герменевтично розкуте, яке увиразнюється через зв'язок із специфікою есеїстичного мислення публіциста.

Синтетичність, наявність яскравої авторської особистості, інтерес-«вглядання» у людську природу, осмислення думки як швидкоплинної миттєвості життя, хвилинної буденності («тут і зараз»), рухливість насичених вільних асоціацій, афористичність, взаємопроникнення філософсько-понятійних і емоційно-образних лексико-стилістичних засобів – ключові особливості есеїстичного стилю відомих європейських есеїстів.

Розмислюючи над історіософськими і міфологічними моделями культурної катастрофи, вони демонструють синтетичне есеїстичне мислення, яке полягає у поєднанні максимальної відкритості, щирості, ліризму із інтелектуальними провокаціями як елементами гри з читачем, у результаті чого в тексті превалує форма особистісного вираження авторського «я», в основі якої, на наш

погляд, вербалізація емоцій і почуттів у психо-лінгвістичній формі *враження* від подій і явищ.

Можна міркувати, що *враження* спонукають до *потрясіння*, до певної міри *дивування* – як одного із позараціональних підсвідомих психологічних імпульсів, що характеризує есеїзм мислення і письма (тексту) європейських есеїстів. За багатовимірною моделлю емоцій Р. Плутчіка, один із 8 фундаментальних емоційних – *surprise* (здивування), що водночас стає точкою континууму, в межах якого змінюється інтенсивність емоції в тексті есе – *враження/ потрясіння/зачарованість*.

Цей концепт викликає розлогі асоціативні зв'язки в творі, сприяє формуванню динамічної, пластичної образності, може не тільки бути безпосередньо названим, але й описаним через фізичні відчуття або дії суб'єкта емоцій. Додаткові конотації, лапки у тексті свідчать не лише про комунікативне навантаження, індивідуально-авторську неповторність есеїстичного тексту, а й про домінування яскравих лексико-стилістичних засобів впливу на читача, бажання вербально передати *оте здивування* (вже у значенні переживання/*хвилювання/жаху*), *котре вразило автора*.

Екцентричність, легкість та вишуканість стилю – ознаки есеїстичного мислення і письма Г.К. Честертон. Його літературознавчі есе написані у христологічній оптиці, а їх неотиміська спрямованість узгоджена із національною ідентичністю. В есе «Корні світу» Г.К. Честертон переповідає чарівну легенду про квітку, яку упродовж всього свого життя із землі ніяк не зміг вирвати хлопчисько: і от «...наш хлопчик, який досяг похилого віку, махнув рукою на свій задум і сказав наставникам: «Ви приводили багато мудрих і безглузких доводів. Чому ви не сказали мені просто, що цю квітку неможливо вирвати, а якщо я спробую, я *зруйную все на світі?*» (Честертон) (курсив наш – В.К.)

Г.К. Честертон наголошує на найважливіших взаємозалежних, тотожних ключових поняттях кожної людини – вірі й національній іманентності, національній глибинності, сутності буття, адже, якщо «вирвати», відділити, відірвати «квітку» – віру від землі, можна зруйнувати, знищити як своє життя, так і життя держави.

У цьому есе емотивні лексико-стилістичні концепти реалізуються за допомогою метафори та таких оцінних мовних одиниць: *петляти у темряві; тихий будинок; чарівна квітка; сильні люди; королівська фортеця, що рухнула; віра; мертва рослина*. Репрезентовані на синтаксичному та лексичному рівні вони спонукають до відродження

в уяві й свідомості читача хвилювання, очікування, розпачу, смутку, що тісно переплелись між собою і у поєднанні з казковим зачином, притчевістю, алегоричністю спрямовані на пізнання і розуміння дійсності, – власне іманентного національного буття як людини, так і держави.

Своєрідність публіцистичного мислення проаналізованих нами есеїстів, їх обізнаність спрямована на активізацію суспільних і духовних сил громадськості та сконденсована в образі – свого роду дзеркалі авторського світосприйняття: «Образне осмислення дає есеїсту можливість до самовираження, саморозкриття, визначення власної позиції щодо соціальних проблем» [1, с. 17]. Відповідно, публіцистичний образ як «концентроване вираження думки, дії, характеру» [11, с. 26] проходить упродовж уся есеїстику мислителів. Лексико-стилістичні засоби впливу в есеїстичних текстах К. Честора та Д. Донцова на онтологічному рівні, на наш погляд, сприяють виникненню лексеми шляху, котрий конденсує в собі, у межах герменевтичної актуалізації, в есеїстиці українського автора, питомо національну ознаку, символ, властивість, з одного боку, і моделює абсолютно інші конотації, часто протилежний сенс, нерідко у західноєвропейському контексті, з іншого. В есе «Крок вперед» шлях не лише означає відстань, траєкторію розвитку (або занепаду), котрий має подолати українська література, це і «просторовий укажчик», що передає дистанцію до кращих зразків світового письменства, (як, наприклад, Д. Донцов спостерігає у творчості Бічер Стоу, що, за словами Лінкольна, «викликала велику війну» між «Північню і Полуднем»); це тяжіння до ідеалу, можливо, і «через широке море крові»; це і духовний шлях-поступ, шлях-оновлення, шлях-міфологема, лексико-стилістичний маркер відродження дійсності. І нехай по цьому шляхові виходить крокувати раз вперед, двічі назад, в рецепції публіциста він свідчить про щире бажання оновити українське письменство, відійти від невиразного змісту (коли «образи потускли, барви поблекли, теми уодностайнілись, а виходу не видно» [6, с. 248]), вилікувати від «філантропізму».

В есеїстиці ж англійського автора лексема шляху максимально актуалізує і перетворює у непереривний дієвий організм аудиторію, залучає її до обговорення засобами лексико-стилістичної образності, сприяє дискурсивності, нарощує оцінки.

На нашу думку, не можна при аналізі есеїстичного стилю письма та мислення не врахувати

і роль автора. Комунікативна тріада «автор-текст-читач» стала однією із найскладніших, найсуперечливіших, але й найпопулярніших проблем у сучасній публіцистиці та літературознавстві, а актуалізація відносин автора-критика-реципієнта відкрила широкі перспективи для дослідження літературно-критичних текстів, рецептивні ресурси якого невичерпні.

Одним із ключових аспектів дослідження сучасного літературно-критичного тексту є усвідомлення його перш за все комунікативної природи, адже апріорі такий текст передбачає, як мінімум, двох співбесідників: читача та автора розвідки. Виступаючи знавцем літератури, власний дослідницький інтерес, свої міркування, припущення автор адресує читачеві, який обов'язково передбачається, тому що такий текст не існує автономно, він у своїй генезі спирається на читацьку присутність. У центрі дослідження перебуває есеїст – мовна особистість, реальна комунікація якого висвітлена в слові, викладеним на папері.

Ефективність успішного мовленнєвого спілкування з читачем посередництвом художнього тексту забезпечується багатьма чинниками, серед яких комунікативна стратегія як «реалізація інтенцій адресанта для досягнення комунікативної мети в художньому дискурсі тексту завдяки різним ходам і тактикам, які забезпечують успішність комунікативного акту» [8, с. 20]. Вона втілюється завдяки різним факторам, серед яких науковці виокремлюють дієві ходи спілкування, форму і мету контактування, комунікативний потенціал художнього твору, діалогічність, інтертекстуальність тощо. Не останню роль відіграють і продуктивно дібрані комунікативні тактики. У результаті слухних надбань у різних сферах наукового знання з'явилися численні комунікативні моделі, які зайвий раз підкреслюють важливість і продуктивність художньої комунікації. Багато що залежить і від комунікативної стратегії есеїста, автора твору: «Комунікативна стратегія – це «вектор» мовленнєвої поведінки конкретного автора, що реалізується у виборі адресантом продуманих поетапних мовленнєвих дій, що приводять до розуміння між автором і читачем; ця лінія мовленнєвої поведінки обрана на основі усвідомлення комунікативної ситуації загалом і спрямована на досягнення ефекту успішного, умовно синхронного спілкування з читачем» [8, с. 21].

Висновки. Таким чином, процес есеїстичного мислення Д. Донцова та К. Честора простежується у двох площинах – світоглядному й стильовому – та характеризується своєрідними лексико-стилістичними маркерами, що формують есеїстичний стиль мислення і письма цих мислителів: поетичний синтаксис, діалогічність, інтонаційна мелодика; специфічна мова, піднесена, насичена преривними викликами, уривчастими реченнями, риторичними питаннями; вільні асоціації, афористичність, вербалізація емоцій і почуттів у психолінгвістичній формі враження, потрясіння, героїчного піднесення, метафори та оцінні мовні одиниці.

Вони сприяють розумінню особистого досвіду публіцистів, котрий зафіксовано в есеїстичному тексті; допомагають відшукати суть, що криється за вербальною формою думки; окреслити надзвичайно тонку і вимогливу природу есеїстичного стилю – як мереживо з непередбачених властивостей, інтелектуального осяяння, неочікуваної схожості, метафоричної свіжості, раптових відкриттів, невмотивованого поєднання.

Есе – один з небагатьох медійних жанрів, котрий характеризується цінністю особистісного *світосприйняття*, посиленою увагою до внутрішньої сутності людини, лаконічністю, комунікаційною чіткістю, а засоби впливу на читача близькі до психолінгвістичних: мовні конструкції, різноманітні образні структури, інтертекстуальні вкраплення, специфічні синтаксичні моделі, звуко-графічні прийоми. Відтоді з'являється есеїзм як цілісний культурний феномен, як ревалентна форма розуміння дійсності, яка відзначається нетривіальністю авторських суджень, посиленням авторського голосу в тексті.

Таким чином, виокремлення дотикових сполук між поняттями «лінгвістика», «психолінгвістика», «психологія», «текст», «комунікація», «есе» приводить нас до думки, що йдеться про розуміння тексту як репрезентації цілісної авторської картини світу, відображення квінтесенції задуму публіциста, його провідної думки. Такий текст породжується внаслідок есеїстичного стилю мислення автора та тих яскравих лексико-стилістичних засобів, котрі впливають на свідомість реципієнта, на формування його думок, прагнень, вподобань.

Список літератури:

1. Гаврилук І. Л. Особливості та функціональне призначення образних мікросистем у структурі проблемного есе (поетико-системотворчий аналіз варіанта) . *Вісник СумДУ*. Серія: Філологія. 2007. № 1. Т. 1. С. 17–20.

2. Гадамер Г.-Г. *Истина і метод*. Київ : Юніверс. 2000. Т. 1. 459 с.
3. Глоба Л. Психолінгвістичні аспекти сприйняття і розуміння художнього тексту. *Психологія особистості*. 2011. № 1(2). С. 132–137.
4. Донцов Д. В мартівську річницю. *Літературно-науковий вісник*. Кн. V. Річник ХХIV. 1925. Т. LXXXVII. С. 56–64.
5. Донцов Д. *Дві літератури нашої доби*. Торонто: Гомін України. 1958. 296 с.
6. Донцов Д. *Літературна есеїстика*. Дрогобич : Відродження. 2009. 688 с.
7. Донцов Д. *Незримі скрижалі Кобзаря. Містика лицарства запорозького*. Київ: Українська Видавнича Спілка. 2009. 230 с.
8. Квіт С.М. *Основи герменевтики*. Київ: КМ Академія. 2003. 192с.
9. Синявська Л.І. *Українська драматургія кінця ХІХ – початку ХХ століття: комунікативні стратегії*. Одеса: КП ОМД, 2019. 304 с.
10. Швець Г.Д. Есеїстика Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика : автореф.дис ... канд. філол.наук: 10.01.01. Київ. 2006. 20 с.
11. Шкляр В. І. *Теорія і методика журналістської творчості* : конспект лекцій. 1999. Київ: МІЛП. 44 с.

**Kolkutina V. V. SEMANTIC IDENTIFIERS IN THE ESSAY TEXT:
UKRAINIAN AND WORLD EXPERIENCE**

The article comprehends the most commonly used semantic identifiers, lexical and stylistic means of influence, which form the essayistic style of writing and thinking of iconic English and Ukrainian publicists of the first half of the twentieth century: K. Chester and D. Dontsov.

On the material of D. Dontsov's "Crisis of Our Literature" it is revealed that lexical and stylistic means are self-expression of authors. This means manifest a stable position of artists and convey the world of emotions: shock and heroic exaltation. These emotions are included in the structure of consciousness and thinking of publicists, form the basis of the conceptual content of the text of the essay, clearly specify the phenomena of public life, evoke a response from the recipients.

At the lexical and stylistic level, emotional concepts are revealed in G. Chesterton's text «Roots of the World». They are realized with the help of metaphor and directly opposite, often allegorical, evaluative language units: looping in the dark; quiet house; magic flower; strong people; the collapsed royal fortress; faith; dead plant and evoke in the interpreter extensive associative connections and do not directly describe, but convey the state of the actual immanent national existence of both person and state.

Ukrainian and world essayistic discourse is determined by common lexical and stylistic means of influence, among which expressive poetic syntax, dialogicity, intonation melody dominate; specific language, sublime, full of intermittent challenges, fragmentary sentences, rhetorical questions, free associations, aphorisms, verbalization of emotions and feelings in the psycholinguistic form of impression, shock, heroic exaltation, metaphor.

Key words: text, emotions, lexical and stylistic means, essay, communication.